

УД 726 (477.84)

Пелехатий Я.О.,
управління культури Тернопільської
обласної державної адміністрації,
к. арх., доцент Дячок О.М.,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

АРХІТЕКТУРНО – ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

Досліджується архітектурно – планувальна структура Успенського собору Почаївської лаври як головної святині і композиційної домінанти комплексу. Визначена роль святині в історії та культурі України. Проведений аналіз планування собору дає підстави визначити його композиційні домінанти, прийоми та особливості оздоблення будівлі. Доведено, що ансамбль Успенського собору і монастиря має велику художню цінність та важливе історичне значення для України та світу.

Ключові слова: пам'ятка архітектури, собор, об'ємно – планувальна структура, соціально - політичні процеси, бароко.

Вступ. Комплекс Свято-Успенської Почаївської Лаври є пам'яткою архітектури державного значення (охоронний номер 672), однією із найбільших християнських святинь у Східній Європі [5]. У часи свого заснування вона була осередком українського православ'я. І сьогодні архітектурний комплекс Почаївської лаври має величний вигляд, є неминущою цінністю національної та світової культурної спадщини.

Метою статті є дослідження архітектурно - планувальної структури Почаївської лаври.

Постановка проблеми та зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні Україна стоїть на порозі цивілізаційного вибору та розв'язання політичних і національно-культурних проблем. Свято-Успенський собор є перлиною у структурі храмового комплексу Почаївської Лаври, який за часів президентства В.Януковича передали УПЦ Московського патріархату у безстрокове користування та виключили зі складу Кременецько-Почаївського державного історико - архітектурного заповідника. Необхідність та актуальність повернення Почаївській Лаврі статусу державного заповідника є незаперечною. Потреби новітнього державотворення потребують знання історії свого краю та святинь, усвідомлення своєї самобутності, почуття спільноти та національної свідомості, української ідентичності. Тому важливим є

дослідження і збереження усіх пам'яток архітектури, а таких величних і яскравих – особливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток, української архітектури, у тому числі, й комплексу Почаївської лаври досліджено в «Історії української архітектури»[7]. Ілюстровані нариси про святиню [1-3] та її значення в історії української культури та в національному відродженні України досліджувались істориками, краєзнавцями, архітекторами [4,8]. Проте, **актуальним** залишається дослідження об'ємно – планувальної структури Свято – Успенського собору як головного об'єкту лаврського ансамблю.

Задачі дослідження: дослідити процес формування архітектурного комплексу Почаївської лаври; провести аналіз планування ансамблю та визначити його композиційні доміанти.

Виклад основного матеріалу.

Під час реконструкції монастирського комплексу Почаївської Лаври замовник М.Потоцький та автор проекту Г.Гофман радикально змінили об'ємно – просторову композицію ансамблю [1; 7, с.232]. На місці зруйнованої церкви святої Трійці, над старими печерами у 1772 – 1791 роках збудували собор на честь Успіння Пресвятої Богородиці [5]. Успенський собор став головним об'єктом лаврського ансамблю, композиційною доміантою, яка підпорядкувала собі всю навколишню забудову архітектурного комплексу та найяскравішим творінням європейського бароко другої половини XVIII ст. на території Правобережної України. Будівництво велось під керівництвом архітектора Ксаверія Кульчицького. Оригінали проекту та інші цінні історичні архіви лаври були вивезені поляками у 1939 році.

Для будівництва собору було обрано природний високий пагорб. Гофман з великою майстерністю використав скелясті тераси Почаївської гори, у результаті укріплення їх підпірними стінами, створив із неї масивний стилобат, що й став основою для величної споруди - купольної базиліки з двома багатоярусними вежами. Собор піднімається над землею на 56 метрів, довжина його – 54, а ширина – 40 метрів.

План собору хрестоподібної форми, симетричний, тринавовий з трансептом. На перетині середньої нави і трансепта височіє восьмигранна баня на підбаннику. Середня нава і трансепт ширші і вищі за бокові нави. Успенський собор має не типову орієнтацію: головний фасад зорієнтований на південь, а вівтар – на північ. Вежі головного фасаду розміщені під кутом 45 градусів і потоншуються та зменшуються доверху з кожним ярусом, прикрашені пілястрами з капітелями іонічного ордеру. З північного боку до собору прилягають двоповерхові келії однібочного коридорного розпланування, утворюючи квадратний у плані внутрішній двір. Північний

корпус триповерховий, всі інші – двоповерхові. Коридори перекриті хрестовими склепіннями.

Над центральною частиною храму збудований великий купол: круглий всередині, ззовні – восьмигранний. Вівтар прямокутний, має дві ризниці, прибудовані симетрично.

Архітектура фасадів пишно і багато оздоблена, вирішена у стилі бароко з елементами рококо (рис.1).



Рис.1. Фрагмент головного фасаду. Фото із архіву Тернопільського обласного відділу в справах будівництва та архітектури.

Композицію головного фасаду підкреслено архітектурно-пластичним вирішенням притвору, що має випуклу форму на першому поверсі та прикрашена чотирма півколонами композитного ордеру, а стіни – круглими медальйонами з фресковим живописом. Фронтони головного та бокових фасадів також розписані фресками з позолотою (рис.2).

Над центральним входом собору - ікона Успіння Божої Матері. Бокові фасади оздоблені пілястрами з антаблементами, з «розірваними» для вікон фризами та архітравами.



Рис.2. Загальний вигляд собору. Фото із архіву Тернопільського обласного Відділу в справах будівництва та архітектури

Інтер'єри Успенського собору не менш вражаючі, як зовнішнє оформлення. Масивні пілони, що розділяють нави, оздоблені пілястрами. Над боковими навами на другому поверсі розміщені ще дві церкви – емпори (галереї на пілонах) – святого Миколая та О.Невського. У міжповерхових перекриттях бокових нав влаштовані по три великих отвори овальної форми, огорожені решітками, які виходять у церкви – емпори. Такий архітектурний прийом творить в інтер'єрі фантастичну гру світла та тіней.

Після переобладнання собору на православний у 1861 році виконаний чотириярусний дерев'яний позолочений іконостас у стилі рококо з 33 іконами, які написані на мідних дошках. Живопис як станковий, так і монументальний має художню цінність.

Живописні роботи, різьба по дереву та інші художні роботи з оздоблення собору виконані кращими лаврськими майстрами - монахами Паїсієм і Анатолієм, львівським художником Лукою Долинським, майстром – різьбярем Матвієм Понієвським. Петербурзькі академіки Лавров, Горбунов і Васильєв писали ікони для іконостасу, створеного за проектом придворного архітектора професора Босе. Із старої церкви перенесені образи та картини, серед них знаменита чудотворна ікона Божої Матері Почаївської із золотою ризою, прикрашена дорогоцінним камінням.

Під терасою, нижче Успенського собору в два поверхи влаштовані печерні церкви святих Іова, Антонія та Феодосія. У Печерній церкві знаходиться гробниця святого Іова, виконана за проектом С.В.Верховцева із срібла. Над нею – балдахін із білого мармуру роботи італійського майстра Леопольда Менціоне.

Як видно із дослідження, усі будівлі комплексу терасами розміщені на схилах з поступовим підвищенням до головного акценту — Успенського собору, який знаходиться на найвищій точці Почаївської гори.

Вежі головного фасаду та притвор, що має випуклу форму на першому поверсі, прикрашений чотирма півколонами, а також величний купол є яскравими композиційними домінантами собору.

Весь ансамбль Успенського собору і монастиря має велику художню цінність та важливе історичне значення як пам'ятка архітектури не тільки для Західної України, а й для України та світу. Почаївський монастир є однією з найшановніших святинь, яку щорічно відвідують тисячі прочан.

Висновки:

У статті показано, що Успенський собор є головним об'єктом комплексу Свято-Успенської Почаївської Лаври, композиційною домінантою, яка підпорядкувала собі всю навколишню забудову. За планувально-просторовою структурою це тринавова, однобанева базиліка з трансептом.

Пластичне трактування архітектурної форми головного фасаду засвідчує приналежність храму до доби пізнього бароко. Успенський собор вражає своєю міццю, гармонією і витонченістю, величчю і неповторною красою.

Показано, що значну мистецьку цінність становлять інтер'єри. Пам'ятка архітектури державного значення багато століть є всесвітньовідомим духовним християнським центром, місцем паломництва тисячі прочан.

Література

1. Голодюк Н. В. Православні монастирі Рівненської та Тернопільської областей як об'єкти паломництва та релігійного туризму [Електронний ресурс]. Голодюк Н. В. // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NTP_2015/Istoria/2_199665.doc.htm. (дата звернення 20.03.2017). – Назва з екрана.
2. Дуда І., Мельничук Б. Земля Тернопільська. Туристичний путівник / Дуда І., Мельничук Б. - Тернопіль: Джура, 2003. – 368 с.
3. Дячок О. М. Сакральні святині Тернопільщини / Дячок О. М., Дячок В.Ю.//Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – № 2. – С. 215-219.
4. Нізовський А.Ю. Сто великих чудес України / Нізовський А.Ю. // – К. – Вид-во Арій, 2010. – 416 с.

5. Памятник архитектуры. Почаевская Лавра Успенский Собор в г.Почаеве 1791 г. охранный № 671/1. Дело № 39 // Архів Тернопільського обласного відділу в справах будівництва та архітектури. Справа № 39.

6. Розпорядження від 17 липня 2003 р. N 438-р. Про виключення із складу Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника споруд Почаївської Свято-Успенської лаври // Київ.

7. Тимофієнко В.І. Історія української архітектури / Тимофієнко В.І.[та ін.]; - Київ : Техніка, 2003, - 472 с.

8. Чернихівський Г.І., Почаївська Свято – Успенська Лавра / Чернихівський Г.І., Болюх В.О. // –Тернопіль: Збруч, 2006. - 48 с.

Аннотация

В статье исследована архитектурно - планировочная структура Успенской Почаевской Лавры как главной святыни и композиционной доминанты комплекса. Определена роль храма в истории и культуре Украины. Анализ планирования собора позволяет определить его композиционные доминанты, методы и особенности убранства здания. Доказано, что ансамбль Успенского собора и монастыря имеет большую художественную ценность и важное историческое значение для Украины и мира.

Ключевые слова: памятник архитектуры, собор, объемно - планировочная структура, барокко.

Abstract

The article investigates the architectural – planning structure of the Dormition Cathedral of the Pochayiv Lavra as the main sanctuary and compositional dominants of the complex. It defines the role of the shrine in the history and culture of Ukraine. The analysis of the planning of the complex was held and it's compositional dominants, techniques and features of the decoration of the building has been determined. It was proved that the ensemble of the Dormition Cathedral and the monastery has great artistic value and an important historical significance for Ukraine and the world.

Keywords: a monument of architecture, space-spatial composition, Baroque.